

## ВСТУП

Святитель Димитрій Туптало (1651-1709) справедливо займає особливе місце серед видатних постатей історії і культури нашого народу. Великим був його вплив на тогочасне державне та церковне життя. На жаль, різностороння діяльність та життєвий шлях святителя маловідомі нашим сучасникам. Серйозних досліджень потребує богословська спадщина непересічного українського богослова та пастиря.

Димитрій Туптало жив у епоху переломних державних і церковних подій, коли на зміну Середнім вікам приходив Новий час. Це період виходу рідної для святителя Димитрія України зі складу Речі Посполитої і насильницьке приєднання до царської Росії. Це час переходу української Православної Церкви з-під юрисдикції Константинопільського патріарха в юрисдикцію патріарха Московського, що супроводжувалося безкінечними війнами і труднощами для населення України, а також складною і неоднозначною внутрішньоцерковною ситуацією.

У Росії святителю Димитрію довелося жити і служити у епоху суперечливих Петровських реформ. Він не застав діяння Синоду Російської Церкви без патріаршого керування. За нього відбулося відновлення діяльності Монастирського приказу – державної установи, яка контролювала церковні доходи, що серйозно підірвало економічний стан Церкви так, що вона не мала можливості займатися просвітницькою діяльністю та соціальним служінням.

Із усієї творчої спадщини святителя Димитрія в першу чергу потрібно сказати про його знамениті «Четьї-Мінеї», чи «Житія святих». Двадцять років святитель наполегливо збирав і обробляв різного роду матеріали, використав велику частину історичних джерел, які були доступні в його час. У результаті святитель вперше за всю багатовікову історію слов'ян написав детальну енциклопедію святости. Він показав ідеали, до яких потрібно прагнути. Ні до, ні після святителя Димитрія нікому не вдавалося так розповідати про святих, щоби написане користувалося такою великою популярністю – після Євангелія «Житія святих» найбільше читалися та видавалися. Плодом творчої спадщини святителя була велика кількість покликань до монашого життя.

Святий Димитрій, починаючи від святих Кирила і Методія і до витіснення церковнослов'янської літературної мови російською, написав найбільше за всіх і найбільше видавався у XVIII-XIX ст..

Великою популярністю користувалися не тільки його писемні твори, але також усі проповіді, які мали літургійний характер та на основі яких можна досліджувати його морально-етичне вчення.

Димитрій мав за собою багатовікову традицію духовної культури, яка розвивалася в Києві і мала українські ознаки. Наслідуючи Петра Могилу, Димитрій не відмежовувався від латинської духовної літератури, навпаки, він використовував її у писаннях. Це є підтвердженням того, що святитель своїми поглядами та творчістю належав до Київської традиції, залишався вірним сином українського народу та Церкви. Але, на жаль, його різностороннє та яскраве життя маловідоме нашим сучасникам.

Повернення до власних джерел та бажання краще зрозуміти специфіку нашого богомислення, Київської християнської традиції завжди залишаються актуальними, а тому і стали основними мотивами написання нашої праці. Ми спробуємо коротко розглянути та проаналізувати вчення одного з найбільших учителів християнської Київської духовності – Димитрія Туптала. Наша мета – наголосити на важливості вивчення його великої богословської спадщини, яку можна помістити у 30-ти томах по

600-700 сторінок, але яка ще не належно досліджена. Багато творів, що вийшли з-під пера Димитрія, залишаються і сьогодні недоступними для широкого загалу дослідників та читачів.

Дана праця ділиться на два розділи. У першому ми розглянемо історично-богословське середовище пастирської та наукової діяльності Дмитра Туптала, вплив на його життя, свідомість, творчість та богословські погляди родинного середовища, Києво-Могилянської академії, церковної та політичної еліти українського народу. Також ознайомимося із новим періодом у житті святителя – переїзд у Ростовську єпархію. Петровські реформи започатковані тоді, мали антинаціональний та протицерковний дух. Але, незважаючи на це, просвітницький погляд святителя скоро відкрив потреби довіреної йому пастви та священників. Митрополит Димитрій невтомно працював на Христовій ниві, залишався вірним своїй духовній традиції, дбав про освіченість майбутнього покоління, заснувавши у Ростові духовне училище – перший зразок семінарії у Росії. Просвітницькою, проповідницькою та літературною діяльністю, а найбільше своїм святим, жертвним та подвижницьким життям намагався пробудити пастирів та народ від духовного упадку та прищепити прагнення уподібнення до Христа.

У другому розділі нас цікавитиме розгляд богословського вчення святителя Димитрія. Вартує згадати, що в основному про життя та творчість святителя ми довідуємося із досліджень російських вчених та богословів (Я. Кротов, А. Державін, І. Кологривов, Ф. Титов, І. Шляпкін, В. Недосекін, Е. Поселянін), які і відносять Димитрія до когорти російських мислителів, хоча він більшу частину життя прожив на Україні, переживав за її політичне та церковне буття, був просвітителем, який своєю творчістю та проповідництвом пробуджував свідомість народу, боляче переживав поразку Мазепи, розлуку з Україною та з тим елітарним науковим середовищем, у якому ріс та формувався. Тому невелика кількість досліджень українських вчених про святителя Димитрія стала чи не основною проблемою у пошуку бібліографії для розкриття теми роботи.

Таким чином, методом аналізу та синтезу ми намагалися відтворити основні риси богословської спадщини та вчення Димитрія Туптала, а також передумов тих чи інших поглядів святителя, які виразилися у його вченні.

## ВИСНОВКИ

У дипломній роботі ми зазначили, що Димитрій Туптало (1651-1709), уродженець міста Макарова сорок верств від Києва, є представником Київської традиції, підтвердженням чого стала його велика богословська спадщина, вивчення якої і стало предметом нашого дослідження.

У першому розділі ми розглянули життє святителя та показали, яким значним на формування життєвої постави Димитрія був вплив родинного оточення, де правдива побожність, щира релігійність та прив'язаність до історичного минулого сформували в ньому любов до народу, своєї Церкви та головну монашу чесноту – послух. Значний вплив на розвиток богословського мислення святителя мали також Києво-Могилянська академія, у якій Димитрій навчався, та визначні церковні та політичні постаті цього часу: Йоаникій Галятовський, Мелетій Дзик, Варлаам Ясинський, Йосип Нелюбович-Тукальський, Лазар Баранович, Інокентій Гізель, Стефан Яворський, Іван

Мазепа, Петро Дорошенко. В окремому пункті роботи представлена діяльність Димитрія на Україні: ріст від ченця до архимандрита, проповідницька діяльність (був гетьманським проповідником) та переїзд на царську вимогу у Ростов, де Димитрій очолив одну із древніх руських єпархій, яка на той час була вбога матеріально, але найбільшим був її упадок духовний. Архиєрейське служіння в Ростовській єпархії тривало з 1702 по 1709 роки. Свою невтомну працю святитель спрямував на викоринення недоліків та невігластва як священиків, так і пастви.

Одним із предметів нашого дослідження стала його просвітницька діяльність, зокрема заснування ростовської школи на зразок Києво-Могилянської академії, проповідництво. Взавшись за духовне відродження своєї пастви, він велике значення надав силі переконливого та щиросердечного слова, тому в ростовський період святитель виголосив найбільше проповідей у найкращих традиціях Могилянської академії, які відзначаються живістю образів, глибиною почуттів та мають літургійний характер. Великої уваги заслуговують богословські твори Димитрія. Вони написані під впливом Отців Церкви, але святитель не боявся також використовувати думки Західних мислителів, книги яких мав у своїй великій бібліотеці. Така інтелектуальна сміливість творів Димитрія, як рівно ж й інших українських діячів того часу, не всім подобалася. Навіть і у сучасній Російській богословській науці зустрічається критика такого методологічного підходу, характерного для Києво-Могилянської академії.

У другому розділі ми представили богословське вчення святителя, показали, що його спадщину потрібно розглядати в руслі Київської традиції, представником якої він був. Підтвердженням цієї позиції є вчення про Страсті Христові, що становило сенс життя та духовних настанов Святителя, та про Святі Таїнства Церкви. Із «Житій Святих» та проповідей Димитрія ми намагалися розкрити його теотокологію. Дуже цікавим є вчення про пастирство, в якому святитель розкриває ідеал доброго пастиря, який дбає про свою паству та особистий духовний ріст. Наша дипломна робота включає історію творення «Четї-Міней», джерела, їх значення та вплив на християнізацію широких мас, завдяки чому «Житія Святих» Димитрія Туптала стали найціннішим посібником – енциклопедією святости аж до сьогодні.

Приклад життя святителя Димитрія показує нам, що, маючи чин митрополита, можна залишитися монахом-подвижником, напоумляти царя за моральну розпущеність та зберегти в його очах репутацію святого. Димитрій показав ідеал праведного пастиря та своєю святістю вмів примирити протистояння у колах вищої єрархії, намагався усунути упередження щодо "латинського" вчення в центральній Росії та стати першим канонізованим святим в «синодальний період» управління Російською Церквою. Його мощі знайшли нетлінними через сорок три роки після смерті, а при гробі святителя здійснювалися багаточисельні чуда.

Такими є основні думки, які ми знайшли у творчості Димитрія Туптала і представили у нашій праці. Разом з тим, твердо переконані у потребі та актуальності подальших пошуків і ґрунтовніших досліджень. Методологія Димитрія не втратила своєї актуальності і сьогодні, а його літургійні проповіді, енциклопедія святости – «Житія Святих» та богословська спадщина, у якій закликає уподібнюватися до Христа, Який є взірцем життя та поведінки християнина, вказують нам на спосіб та шлях віднайдення духовної автентичності і сповнення християнського покликання.

## ЗМІСТ

Вступ .....	3
Розділ 1. Історично-богословське середовище пастирської та наукової діяльності Дмитра Туптала	
1.1. Дитинство та вплив родинного виховання (1651-1661) .....	7
1.2. Навчання в Київській Академії та її вплив на формування богословських поглядів Дмитра Туптала (1661-1668) .....	10
1.3. Пастирська та богословська діяльність Дмитра Туптала на Україні (1668-1701) ...	14
1.4. Ростовський період життя та діяльності (1702-1709)	
1.4.1. Прибуття в Ростов. Стан ростовського духовенства і пастви .....	19
1.4.2. Просвітницька діяльність святителя Димитрія Ростовського .....	22
1.4.3. Проповідницька та літературна діяльність Димитрія Ростовського .....	26
1.4.4. Смерть та процес канонізації .....	32
Розділ 2. Основні теми богословського вчення Димитрія Ростовського	
2.1. Особливості христологічної тематики творів Димитрія Ростовського .....	35
2.2. Вчення про Святі Таїнства Церкви .....	42
2.3. Теотокологія .....	50
2.4. Вчення про пастирство .....	54
2.5. «Життя Святих» .....	62
Висновки .....	66
Список використаної літератури .....	69